

Géczy Dorottya,¹ Gergelics Noémi²

Két szék között. Roma fiatalok identitásválságai. A többségi előítélet és a saját csoportnormákból való kiszakadás

Kivonat

Az identitás két kardinális aspektusa a személyes és a szociális identitás. Előbbi az én folytonosságára, szervezettségére helyezi a hangsúlyt, utóbbi az egyén csoportazonosulásából indul ki. Szociális identitás lehet egy nemhez, kultúrához, nemzethez, etnikumhoz való tartozás kognitív és érzelmi viszonyulása, vagyis az adott csoport értékeinek, normáinak, ideológiájának az interpretációja. Fontos komponens még az azonosulás, önazonosság teljességéhez – az identitás alapelvek központi eleme – az önbecsülés érzése, mely más csoportokkal való összehasonlításban realizálódik.

Magyarországon a romák napjainkban is előítéletnek és diszkriminációnak vannak kitéve, ezért a saját közösségbe való fordulás, a kultúra és hagyományok fennmaradása, azoknak mély tisztelete fontos a számukra. Ugyanakkor, ha valaki valamilyen formában kikerül ebből a közegből – másik városba költözik, továbbtanul –, vagy egy olyan tapasztalati tudás birtokába kerül, ami által kénytelen megkérdőjelezni a szocializáció során elsajátított csoportnormákat, kirekesztődhet.

Kutatásunkban Baranya megyében magukat romának valló (N = 29, férfi = 14, átlagéletkor = 29,3 SD = 11,3; nő = 15, átlagéletkor = 33, SD = 16,5) középiskolás, egyetemista, dolgozó és szegregált településen élő romákkal beszélgettünk fókuszcsoportos módszerrel házasságról, nemi szerepekről, továbbtanulásról, előítéletről, vallásról és további különböző felmerülő értékekről. A vizsgálatból kiderült, hogy sok roma fiatalnak egyes értékekhez, tradíciókhoz már más viszonyulása van szüleiéhez, nagyszüleiéhez képest, ami a fent kifejtett elméleti koncepciók ismeretében – és a serdülő, fiatal felnőtt identitáskeresés fázisában és alapvető krízisében – igen nagy veszélyt, identitásválságot és gyökérvesztést vonhat maga után. Ezek a fiatalok etnikai identitásuk miatt a többségi társadalom felől diszkriminációra, megváltozott normáik, értékeik, gondolkodásuk miatt pedig saját közösségükkel, családjukkal kapcsolatban azonosulási nehézségekre számíthatnak.

Kulcsszavak: identitás, romaság, értékek, kirekesztődés, előítélet

Abstract. Caught Between Two Stools. Identity Crises Among Roma Youngsters. Prejudices of the Majority and Departing from the Norms of Their Own Group

Our identity has two cardinal aspects: the personal and the social identity. The former emphasizes the continuity and organization of the self, the latter originates from the group identification of the individual. Social identity can be described as cognitive and emotional elements of belonging to a

1 A szerző doktorandusz a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskolája Szociálpszichológia Programjában. E-mail: diobelhajos@gmail.com

2 A szerző a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán pszichológia szakos hallgató. E-mail: gergelics.noemi@gmail.com

sex, culture, nation and/or ethnicity, that is the interpretation of the given group's values, norms, ideologies. Another significant component of self-identification – which is the core element of identity principles – is self-esteem, which is realized when compared to other groups.

In today's Hungary Roma people are exposed to prejudice and discrimination. Therefore, the feeling of inhesion, conserving and respecting their culture and traditions play an important role in their lives. However, in case someone leaves this environment – for example moves to another city or changes school – or acquires some kind of knowledge that leads to questioning the norms of his/her original group he/she was socialized in, the person can be excluded from the community.

In our research we contacted secondary and university students, workers and habitants of segregated areas in Baranya county, who identified themselves as Romas (N = 29, male = 14, age average = 29,3 SD = 11,3; female = 15 age average = 33 SD = 16,5). We made interviews in focus groups concentrating on the topics of marriage, gender roles, taking part in higher education, prejudice, religion and other emerging values. We found that many young Romas have different attitudes towards values, traditions as their parents, grandparents. In the light of the above expressed conceptions – and including adolescents' and young adults' period and basic crisis of searching and forming their identities – this puts them at a higher risk of an identity crisis and the feeling of losing their origin, belonging to nowhere. These young people have to face discrimination from the major society because of their ethnic identity, and experience hardships at identifying with their community, family due to the changed norms, values and way of thinking they have.

Keywords: identity, Romas, values, exclusion, prejudice

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Géczy, Dorottya – Gergelics, Noémi (2019). Két szék között. Roma fiatalok identitásválságai. A többségi előítélet és a saját csoportnormákból való kiszakadás. *Erdélyi Társadalom*, 17(2), 63–81. <https://doi.org/10.17177/77171.231>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

I. BEVEZETÉS

A cigánység Magyarországon a legnagyobb számú és egyben legelutasítottabb etnikai kisebbség. Számos tanulmány bizonyítja hátrányos helyzetét mind gazdasági, mind pszichológiai értelemben (Csepeli, Fábíán, & Sik, 1998; Erős, Enyedi, Fábíán, & Fleck, 1994 in Erős, 1998; Fábíán & Sik, 1996; FXB Center, 2014; Keresztes-Takács, 2017; KSH, 2018; Széll & Nagy, 2016; Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont, 2013), ez alatt értve lakhatási körülményeiket, korlátozott hozzáférésüket az egészségügyhöz, az iskoláztatásban elszenvedett hátrányukat, az őket érő előítéleteket, melyek kihatnak életük minden területére. Tehát a lakhatás, munkaerőpiac és szórakozás területén adódó nehézségeik mellett semmiképpen nem elhanyagolhatóak azok a belső folyamatok, melyeket az őket érő előítéletek, sztereotípiák, szociális reprezentációk váltanak ki.

A kisebbségi identitással való szembesülés, az ebből adódó frusztrációkkal, szorongásokkal való megküzdés kortól és nemtől függetlenül nagy kihívást jelenthet az egyén számára. Mégis

azt gondoljuk, e tekintetben az ifjú- és serdülőkor kitüntetett helyzetben van, hiszen ez a korszak az élet rendkívül fontos állomásának tekinthető. Ezen időszak alatt alakítja ki az egyén az identitását, világképét, hogy mit gondol magáról, bizonyos értékekről, milyennek látja a világot (Erikson, 1968). Megkérdőjelezi mindazt, amit egészen addig adottnak vett szüleitől és szociális környezetétől. A világ kinyílik számára, és az egyénnek az a feladata, hogy megkeresse benne a helyét. Ebben a bizonytalan állapotban a külső környezet visszajelzéseinek óriási szerepe van. Az, ahogy mások látják az egyént, és amiket gondolnak róla, formálja saját énképét, önmeghatározását. A fontos másokkal és csoportokkal való összehasonlítások által változtatja, finomítja identitását (Török, 2010). Ezen az alapvető identitáskrízisen mindenki átesik élete során, de vannak olyanok, akiknek ez nehezebb az átlagnál. Egy kisebbségi csoport tagjaként meg kell küzdeni az etnikai hovatartozásból származó megítélésekkel, előítéletekkel is, melyek elkerülhetetlen módon beépülnek az adott személy identitásába (Neményi, 2010).

Egy előítélet által stigmatizált csoport számára a saját közösségbe való fordulás, a kultúra és hagyományok továbbéltetése, azoknak mély tisztelete igen fontos szerepet kaphat (Hegedűs, 1996; Bakony, 2009). Ugyanakkor a politikai, gazdasági, társadalmi átalakulások és változások következtében ezen hagyományok és az általuk közvetített identitáselemek mellett megjelennek más szerepek és identitáskonstrukciók is, amelyek gyakran feszültséget, identitászavart eredményeznek azok számára, akik valamilyen formában kikerülnek az „eredeti” közegekből.

A mai modern társadalomban a szociális szerepek elsajátítása felgyorsult, összetettebb folyamat, az egyénnek párhuzamosan kell több szerepet működtetnie, összeegyeztetnie élete során. Ez különösen vonatkozhat a hagyományos közegekből származó, elsőgenerációs értelmiségi roma fiatalokra, akik személyes erőfeszítéseik következtében megszerzett új identitásokkal, szerepekkel, viselkedési mintázatokkal találhatják szembe magukat (Szabóné Kármán, 2012).

Kutatásunk eredményeivel azt kívánjuk bemutatni, hogy milyen nehézségekkel kell szembenézniük a megkérdozett roma fiataloknak az élet különböző területein, amelyek nagy része még mindig a romákkal szemben táplált előítéletekből származik, ám emellett megjelenik egy újszerű narratíva, ami a generációk közti értékkülönbségből fakad, és egyfajta gyökérvesztést is vonhat maga után.

2. ÉLMÉLETI HÁTTÉR

Elméleti háttérünk fókuszában a fiatal felnőttek identitáskeresése, elköteleződési problémái és az előítélet által fenyegetett roma, kisebbségi identitás áll. E két identitás – a fiatal felnőtt és a kisebbségi fenyegetett – között a legmeghatározóbb különbség, hogy míg előbbi egy korszakot ölel fel az ember pszichoszociális fejlődésében, és az egyéni dimenzióban zajlik, utóbbi már társadalmi folyamatok, kategorizációk és minősítések hatására jön létre. Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül e két „identitás stádium” egymásra való hatását sem, amely egy rendkívül nehéz és sérülékeny állapotot idézhet elő.

2.1. *Identitás*

Az identitás szó már az ókori görögök óta ismert – az úgynevezett principium identitatis elv lényege az egyén önmagával való azonosulásának tudata, és annak érzése, hogy ez az identitás

egységes és folyamatos. Szakkifejezésként 1950-ben Erik H. Erikson vezette be (Gleason, 1983), s meghatározásáról azóta is heves viták zajlanak. Kutatásunk elméleti kereteként az identitást egy pszichikus képződményként értelmezzük, mely az egyéneket egy tartalmilag jól definiálható pozícióba helyezi a szociális rendszer bonyolult hierarchiájában, és feltételez egy állandó oda-vissza ható kölcsönös kapcsolatot az egyén és mások, illetve a társadalom és identitás között (Blumer, 1969; Krappman, 1980; Mead, 1973; Pataki, 1986; 2004). Identitásunk tehát kulturálisan meghatározott: „... az egyén önmagáról alkotott képe elválaszthatatlan társadalmának az ember összetevőiről, a világ felépítéséről, saját rendező elveiről alkotott képétől...” (Sárkány, 1989: 47.). Erikson az ego-identitás kapcsán (1991) a személy társas világba való integrációját is hangsúlyozza, mely szerint az identitás egészséges fejlődése csak társas környezetben valósulhat meg. Ennek eszköze maga a szocializáció, amelyben a család és a különféle (társadalmi) csoportok közvetítik az egyén számára a világról való tudást – különböző jelentéseket, értékeket, tartalmakat adnak át konkrét és absztrakt dolgokról, tárgyokról, intézményekről, szerepekről és identitásrepertoárokról egyaránt.

2.2. Kisebbségi identitás, identitásfenyegetettség

A kisebbségi identitás egy szociális identitás, mely a csoportközi viszonyokban és a társas összehasonlítás folyamatában töltődik meg tartalommal és értékekkel (Brewer & Picket, 2006). Minden egyén alapvető pszichológiai szükséglete, hogy olyan csoport tagja legyen, melyet pozitívnak értékel (Tajfel, 1992), ez elengedhetetlen az önértékelés és a szilárd identitás kialakításához. Számos tanulmány bizonyítja a magyarországi romák hátrányos helyzetét mind gazdasági, mind pszichológiai értelemben (Csepeli, Fábíán, & Sik, 1998; Erős, Enyedi, Fábíán, & Fleck, 1994; Erős, 1998; Fábíán & Sik, 1996; FXB Center, 2014; Keresztes-Takács, 2017; KSH Munkaerőpiaci helyzetkép, 2018; Széll & Nagy, 2016; Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont, 2013). Mivel internalizálódik bennük a sok előítélet és elutasítás, nehezebben épül ki a bizalom, a megküzdési mechanizmusok torzulhatnak, az önértékelés pedig jóval alacsonyabbá válik (Picket, Gardner & Wendi, 2006; Catanese & Tice, 2006; Keresztes-Takács, 2017).

Identitásfenyegetettségről Breakwell (1986; 1993) elméletére támaszkodva akkor beszélhetünk, amikor az identitásfolyamatok (asszimiláció, alkalmazkodás, értékelés) valamilyen okból kifolyólag nem tudnak alkalmazkodni az identitás vezérelveihez (kontinuitás, egyediség, énhatékonyság, önbecsülés). A fenyegetés eredete lehet külső és belső. Belső fenyegetettség, amikor az egyén megpróbálja megváltoztatni saját helyét a társadalmi mátrixban egy bizonyos elv alapján, ami ellentmond egy másik identitáselvnek. Külső fenyegetés, ha egy, a társadalmi kontextusban végbemenő változás – például a kötelezettségből megváltozott szerepvállalás vagy az elfoglalt szerep társadalmi újraértékelése – olyan identitásváltozást követel, amely ellentmond egy vagy több alapelvnek. Az is fenyegetően hat egy identitásra, ha a társadalomban uralkodó szociális reprezentáció egy egyént vagy csoportot olyan tartalmakkal és értékekkel ruház fel, melyekkel az egyén vagy csoport képtelen azonosulni.

E két elmélet – a szociális identitás és az identitásfenyegetettség – integrálásával elmondhatjuk, hogy a magyarországi roma identitás a többségi társadalom által közvetített értékeknek köszönhetően fenyegetett identitásként értelmezhető. Breakwell (1986; 1993) három szinten különbözteti meg az identitásfenyegetettségre adott válaszokat. Intrapszichikus szinten az egyén megküzdése nem nyilvánul meg társadalmi aktivitásban, hanem a belső, kognitív és érzelmi

működését érintik (Erős, 2001). Az interperszonális szint ezzel szemben egy aktív stratégia, szociális folyamatokban megnyilvánuló háritó, alkufolyamatok tartoznak ide. Négy ilyen folyamatot különíthetünk el: behódolás, passing, izoláció/elszigetelődés és negativizmus (Breakwell, 1986; 1993). A csoportközi szinten a társas versengés és az alá-fölé rendelt viszonyrendszer jelenik meg, és a sztereotip, előítéletekkel teli megnyilvánulások jellemzőek (Serdült, 2015).

A kisebbségi léthez kapcsolódóan még kiemelnénk Allport én-ellenállás elméletét (Allport, 1999), amely a stigmatizált kisebbség viselkedési, reagálási formáit fogalmazza meg az őt érintő előítéletekkel szemben. Összesen tizenhárom ilyen én-ellenállást tipizál Allport, ezek: rögeszmés félelem, visszahúzódság/passzivitás, rájátszás, ravaszság és csalás, öngyűlölet, saját csoport ellen forduló agresszió, előítéletekesség, együttérzés, visszaütés, fokozott érvényesülés, jelképes érvényesülés, idegesség, önbeteljesítő jóslat.

2.3. Kisebbségi identitásproblémák

James Marcia (1994) identitásdefiníciójának egyik fő aspektusa, hogy az egyén képes éretten dönteni a különböző alternatívák között arra vonatkozóan, hogy milyen foglalkozást, szexuális irányultságot, ideológiát, életutat válasszon. A koncepció értelmében az érett identitás kivívását két változó befolyásolja: a krízis, melyben az egyén egyfajta kereső-kutató fázison megy át, és az elköteleződés, vagyis a végső döntés. Ennek következtében négy identitástatuszt különböztetünk meg: *a)* elért identitás, *b)* moratórium, *c)* korai zárás, *d)* identitásdiffúzió.³ Marcia elmélete nemcsak a személyes, hanem az etnikai identitásra is jól használható, hiszen az etnikai identitás kialakításában is fontos szerepet játszik a kereső-kutató fázis és az elköteleződés (Pálos, 2010).

A másik jól alkalmazható megközelítés Phinney (1996) akkulturációs és Berry (Berry és mts., 2002) akkulturációs stratégiaelmélete. Az akkulturáció egy többirányú folyamat, amelyben megjelenik a saját etnikus kultúra iránti és a többségi társadalom iránti orientáció egyaránt (Phinney, 1996). Az akkulturációs kihívásra négyféle stratégiát különítünk el: az egyik, ha az egyén erőteljesen képes azonosulni mindkét csoporttal. A másik, ha egyik csoporttal sem azonosul az egyén – ezt hívjuk marginalizálódott identitásnak. Ha az egyén egyedül a többségi társadalommal identifikálódott, akkor asszimilációról beszélünk. Szeparációnak hívjuk, ha az egyén kizárólagosan az etnikai csoporttal azonosul (Berry és mts., 2002).

Emellett fontos kiemelni, hogy minden többségi társadalom által kirekesztett kisebbségi csoport egyik alapvető reakciója a bezárás, aminek következtében felértékelődik a saját közösség kultúrája, hagyománya, „mássága”, s ezeknek mély tisztelete (Hegedűs, 1996; Bakony, 2009). Ez a bezárás nyilvánvalóan nehezíti az asszimilációs és akkulturációs késztetéseket, illetve befolyásolja az etnikai identitáskeresés idejét is azoknál, akiknek valamilyen oknál fogva megválto-

3 Az elért identitás fázisában lévők már keresztülmentek egy olyan időszakon, amikor meghozták döntéseiket, ettől kezdve aktívan törekednek céljaik elérésére. A moratórium csoportjába tartozók éppen átélnek az identitásválságot, a keresési szakaszban vannak. A korai zárás szakaszában lévők szintén elkötelezettek pályaválasztásukban vagy ideológiai álláspontjukban, de nem mutatják a jelét annak, hogy identitáskrizisen mentek volna át, nem szervezték át személyiségüket, hanem átvett identitásmintákat használnak. A diffúz identitás szakaszában lévők pedig már kipróbáltak különböző identitásokat anélkül, hogy képesek lettek volna elköteleződni valamelyik mellett.

zik az értékrendszerük és gondolkodásmódjuk saját kisebbségi közösségükhöz, csoportjukhoz képest. A magyarországi romák tehát akármelyik stratégiát is választják, valamilyen identitáselmük (vagy a roma, vagy a magyar, esetleg mindkettő) sérülést szenved.

A fent bemutatott elméletek megalapozták azt az elemzési megközelítést, hogy a fókuszcsoport szövegeit

– a fiatalokat ért előítéletek, illetve az ahhoz való viszonyulás, reagálás, azok értelmezése, valamint

– a fiatalok és saját családjuk/közösségük közötti értékkülönbségek mentén vizsgáljuk.

Azt gondoljuk, ezek a fiatalok etnikai identitásuk mentén a többségi társadalom felől diszkriminációra, megváltozott normáik, értékeik, gondolkodásuk miatt pedig saját közösségükkel, családjukkal kapcsolatban azonosulási nehézségekre számíthatnak.

3. KUTATÁS

Kutatásunkban Baranya megyében magukat romának valló (N = 29, férfi = 14, átlagéletkor = 29,3, SD = 11,3, nő = 15, átlagéletkor = 33, SD = 16,5), középiskolás, egyetemista, dolgozó és szegregált településen élő romákkal beszélgettünk fókuszcsoportos módszerrel. A fókuszcsoportos módszer a kvalitatív vizsgálatok közé tartozik, melynek segítségével egy sokkal mélyebbre hatoló, árnyaltabb és részletesebb képet kaphatunk a beszélgetés által érintett témakörökről (Lehota 2001; Morgan & Krueger, 1993). Az előre meghatározott témakörök a következők voltak: korai házasság versus továbbtanulás, házimunka versus pénzkeresés, válás és a válás felelőse, homoszexualitás és transzneműség, diszkrimináció, társadalmi változások a cigányság, a munkavállalás és a nemi szerepek területén. Összesen hat darab fókuszot sikerült felvennünk, melyből 209 oldalnyi gépelt szöveg keletkezett.

A kutatás 2018/2019-es tanév második szemeszterében Géczy Dorottya, a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola PhD-hallgatója vezetésével, Kocsor Sára, Gergelics Noémi, Molnár Gabriella, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia BA másodéves hallgatói segítségével valósult meg. A kutatás néhány részeredménye bemutatásra került az V. Horizontok és Dialógusok, a VIII. Romológus és a VIII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencián.

4. EREDMÉNYEK

4.1. Romákkal szembeni előítéletesség

Az alábbiakban olyan idézeteket mutatunk be, melyekben a kutatásunkban részt vevő fiatalok számolnak be az őket ért előítéletesség formáiról. Az idézeteket az etikai szabályoknak megfelelően anonimizáltuk.

A szülői közeg után az iskola a második legmeghatározóbb szocializációs közeg az ember életében (N. Kollár & Szabó, 2004), ezért rendkívül fontos szerepet játszanak az ekkor szerzett tapasztalatok. Sokan már ekkor kénytelenek szembenézni származásuk negatív megítélésével mind kortársaik, mind a tanáraik részéről:

„Mondjuk volt, hogy általános iskolába, nem olyan volt, mint ez az »iskola«, hanem rendes. Hát mi voltunk kisebbségbe, a cigányok. És volt olyan, hogy nem játszottak velem azért, mert hogy én cigány vagyok.” (Anna, 19)

„Hát nálunk, a régi iskolában voltak a tanárok ilyenek. Voltunk azt hiszem nyolcadikban húszan, és abból tizenegy vagy -két gyerek volt cigány, és a többi mind magyar, és így a cigányokkal nem igazán foglalkoztak. Például volt valami anyag, tananyag, és mondjuk kellett benne segíteni, amit órán fel kellett dolgozni, és mondjuk kértünk segítséget, akkor mondták, hogy jönnék, és nem jöttek oda segíteni, ha a magyarok szóltak, akkor öhozzájuk egyből odamentek, meg ilyenek.” (Laura, 18)

„Hú, a kisebbség például, mikor a cigányokat kritizálják közösségbe, vagy valami. Van egy magyar iskola, és a többsége magyar, és kevés a cigány, és inkább kizárják őket a csoportból meg mindenhol szinte, lenézik őket.” (Bálint, 19)

A roma fiatalok igen jól ismerik azokat a sztereotípiákat, amelyekkel a többségi társadalom az ő csoportjukat illeti:

„Meg hogy kiabálják, hogy büdös cigány, hát gyere ide, szagolj meg! [...] Szerintem a cigány lányokat nem tartják annyira tisztának, mint a magyar lányokat. Szerintem. [...] Hiába elmegy mellette a cigány akkor is, és jó illata van, öblítő- meg parfüm illata van, akkor is egy büdös cigány. Tehát hogy lehet, hogy azt mondják, hogy biztos, hogy tiszta retkes a gáztűzhely, meg hogy máma nem is etté, meg ilyesmi.” (Borbála, 18)

„Sokan azt gondolják a cigányról, hogy egy lusta ember.” (Antal, 23)

Az előítéletek megjelenésének második lépcsőfoka Allport (1999) szerint az elkerülés, mikor az egyén minél nagyobb távolságot igyekszik tartani a számára kellemetlennek ítélt személlyel. Ezzel több interjúalanyunk van tapasztalata, általában a buszokon:

„Volt, hogy így a buszon nem ültek le mellém, mert hogy cigány vagyok, vagy hogy azt mondta rám, hogy büdös cigány, mert elmentem valaki mellett. Tényleg volt már ilyen. [...] Szóval amúgy így nagyon sok minden ért. De már erős vagyok. Nekem nem számít már ez.” (Anna, 19)

„[...] nem ültek mellém a buszon, aztán kész, ennyi. Nem zavar.” (Tibor, 18)

„Tele volt a busz, mindenhol ültek, és csak mellettem maradt hely. És ez nagyon sokszor előfordult, és ez annyira rossz érzés volt.” (Elemér, 24)

Hasonlóan érződik a romákkal szembeni előítéletesség üzletekben, ahol egyes biztonsági őrök, eladók ok nélkül követik őket, abból a sztereotípiából kiindulva, hogy a romák lopnak:

„Volt ilyen, hogy bementünk egy üzletbe. Kiszemelnek, ha bemegyünk csoportosan. Ilyen cigányok, ha bemennek, kiszemelik őket, és nekiállnak követni őket. Mintha automatikusan lopnának, vagy valami. Oké, hogy egy hülye ember megcsinálja, egy kalap alá veszi az egészet. Ez azért rosszul esik a másik félnek. Szerintem ez egy kicsit gáz is. Közben nem csinált az az illető egész életében, nem csinált rohadt rosszat sem, semmit, mégis azt hiszik róla, hogy lop.” (Bálint, 19)

„Éreztem, hogy utánam jön. Száz másik ember lehet, hogy éppen ő fog lopni. Nem biztos, hogy én, én nem azért mentem be. Meg akartam nézni azt a ruhát, és jött utánam.” (Tibor, 18)

„Nálam egyszer volt olyan, hogy követett minket az eladó. [...] Körbenéz. Nekem furcsa volt szinte, hogy követnek, nem érttem, hogy miért, pedig egyszer sem követett senki ilyen miatt. Nem tudom. Rossz volt.” (Bálint, 19)

„A boltokról ne is beszéljünk, az üzletekről. A biztonsági őr az olyan, mint hogyha egyből beléd szeretne. Mintha szerelmes lenne. Mikor belépek, követ mindenhová. Egyszer meg is kérdeztem tőle, hogy mi van, ennyire tetszek, vagy mi van.” (Elemér, 24)

A cigányság körében jelentős mértékű a munkanélküliség, ami hozzájárul szegényes életkörülményeikhez. Az alacsony iskolázottság mellett származásuk adja a legfőbb okot arra, hogy nem veszik fel őket bizonyos munkakörökbe. Sok munkáltató utasítja vissza őket nemzeti hovatartozásuk miatt. Ez Allport (1999) szerint a harmadik legsúlyosabb megjelenési formája az előítéletességnek:

„Ami közhelynek számít, az az, hogy ugye, az állások keresésénél nagyon nagy hátrányba ütközünk. Én nem voltam még állásinterjúm, de sok ismerősöm igen, és van, aki szó szerint megmondta neki, hogy »nem, mert cigány vagy«. Vagy van, akit a vezetőknév miatt még az állásinterjúra sem hívtak meg. És hogyha meg valakinek olyan a vezetőkéneve, hogy nem derül ki róla, hogy cigány, és az állásinterjúm derül ki, akkor meg hirtelen »már foglalt a hely«. Szóval nagyon sok ilyen eset van.” (Csaba, 24)

„Nekem egy ismerősöm jutott eszembe, aki a faluban úgy dolgozott évekig, mint romareferens, és ő foglalkozott azokkal a romaügyekkel, amikkel az önkormányzat nem volt hajlandó foglalkozni. És kapcsolatot tartott a központi gyermekjólétissel, aki a megyében dolgozott, de telefonon beszélgettek folyamatosan, mindig segítettek egymásnak, mert úgy tudta megoldani a dolgokat. És miután a választások után elvesztette ezt a romareferensi munkáját, úgy döntött, hogy jelentkezik oda az intézetbe. Az intézettel megbeszélték, hogy mikor megy oda, kiöltözött, elment, és az a nő fogadta, akivel tartották a kapcsolatot, tehát folyamatos kapcsolattartás volt, de hát ránézett, bemutatkozott neki, mondta neki, hogy velem beszélt. És a nő így ránézett, és annyit mondott neki, hogy majd megbeszéljük, majd értesítjük. Nem merte kimondani azt, hogy nem veszik fel. És megmondta akkor, hogy az neki nagyon rosszul esett, mert ezt szeretne volna csinálni. De ugyanez a fiával is megvolt, de akkor meg pincér kellett, és az étterem tulajdonosa meglátta a fiát – a bőrszínét –, és akkor azonnal mondta, hogy nem.” (Dénes, 23)

„Bár, ha arról van szó, hogy takarítói munkára, oda felveszik a roma nőket is, mert az alantas munka.” (Dénes, 23)

„Nehogy azt higgyük, hogy jaj, te roma vagy, téged felveszünk, te nem vagy roma, téged nem. Hogyha nem cigány is jelentkezik, akkor előbb felveszik a takarítói állásra is. Ne széptsük azért!” (Elemér, 24)

Nemcsak munkahelyet találnak nehezen, de a lakhatásnál is sokszor éri őket visszautasítás:

„Tesómék úgy jártak most, hogy a barátja cigány, albérletbe akartak menni, és ugye megmondta nevét, akkor nem akarta kiadni, viszont az »autógyárban« dolgozik a

gyerek, és jó sokat keres egy hónapban. Elmondta azt, hogy igen, ki tudja ő fizetni a kauciót, és még nem tudom, hogy hány hónapot tudna fizetni, ha gondolja, ha neki így megfelel, és azt mondta, hogy nem. Ezt egy másik magyar embernek, ezt el is mondta, hogy beszélt vele, és nem volt akkora keresete, mint neki, de neki egyből kiadták.” (Bálint, 19)

Mindehhez elegendő, hogy valakinek tipikus roma neve legyen:

„[...] De nagyon sok olyan van, ahol nagyon nézik, mert én beadom az önéletrajzomat, és az van ráírva, hogy Kalányos Tibor, akkor már nem biztos, hogy felvesznek.” (Tibor, 18)

„[...] a név is számít, mert bemegy az, hogy Kalányos, Orsós, Bogdán vagy valaki után, akkor hú, inkább nem.” (Bálint, 19)

A romáknak a párkapcsolatok terén is akadhatnak nehézségeik, különösen, ha ki akarnak törni addigi közegükből, és nem a saját csoportjukból szeretnének párt találni:

„[...] van egy lány, szaktársam, aki amúgy sem kedvel igazán, de egy buliban ő is ivott, én is ittam, és valahogy közel kerültünk egymáshoz. És elkezdte mondani, hogy hát ő nem merne olyat mondani, hogy együtt vagyunk, mert cigány vagyok.” (Dénes, 23)

„Én azt gondolom, hogyha fehérebb lenne a bőröm pár árnyalattal, akkor szerintem népszerűbb lennék a nők körében. Hát így sem panaszkodhatok, de az ember mindig maximális dolgokra törekszik. (Nevetve) De ez is tök gáz szerintem, hogy párkapcsolatszerzés. Mert mondhatnátok azt, hogy és akkor? – hát a cigányság körében keress párt! És hogyha nem onnan kell? Ha nem egy olyan ember tetszik neki, aki cigány?” (Elemér, 24)

„Azt meg nagyon utálok, amikor... és ez főleg az értelmiségi roma nőknél van – engem ki tud akasztani azzal, hogy én értelmiségi roma nő vagyok, nekem nem cigány barátom lesz. [...] És hogyha valaki értelmiségi roma nő, akkor biztos, hogy nem olyan hülye, hogy cigány férje legyen. Ez valahogy engem meg tud ölni.” (Elemér, 24)

A folyamatos elutasítás és igazságtalanság szükségszerűen változásokat hoz létre az adott személyben. Az ilyen egyének különféle megküzdési módokat, én-ellenállásokat fejlesztenek ki a helyzettel való megbirkózásra. A személy saját kisebbségi létére való reakciója számos tényező függvénye, mint az iskolázottság, vagy hogy mennyi előítéletes viselkedéssel, milyen mértékű elutasítással találkozik mindennapi élete során (Allport, 1999). Allport (1999) és Breakwell (1986, 1993) számos lehetséges énelőállást és megküzdési stratégiát felvázolt, melyeket a személy az őt érő hátrányos megkülönböztetés, identitásfenyegetettség leküzdésére fejleszt ki, olyan módokat, amelyekkel a kisebbség tagja elnyomásának észlelésére reagálhat.

Az elnyomott csoportok tagjainak sokszor a passzív egyetértés, visszavonulás a legjobb stratégia (Allport, 1999). Úgy gondolhatják, hogy ha csendben meghúzódnak, akkor nagy eséllyel nem kell tartaniuk a többség zaklatásától, viszont saját csoportjuk körében bátran kiélhetik vágyaikat, kifejezhetik gondolataikat, aktívabb életet élhetnek. Breakwell (1986, 1993) ezt izoláció/elszigetelődésnek nevezi, mely során az egyén próbálja minimálisra csökkenteni a fenye-

getettség hatását. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy ez minden esetben csak időszakos megoldást nyújt. Többen beszámoltak arról, hogy félelmet éreztek a saját közegükön kívül, mert tartottak attól, hogy ok nélkül elítélik őket származásuk, bőrszínük miatt:

„Én egyébként cigányként azt vettem észre, hogy amikor megismerkedtem új csoportokkal, amikor új közegbe kerültem, akkor mindig nagyon nehéz volt addig, amíg meg nem ismertem az embereket. Mert éreztem azt, hogy kicsit – de már saját magamat is kicsit kirekesztettem egyébként, azt vettem észre – másképp néznek rám. És akkor tudtam elkényelmesedni igazán új csoportokban, amikor már azért eltelt egy-két hónap, és megismerkedtem olyan emberekkel. Nem egy szakkollégiumról beszélünk, ahol többségében romák vannak, hanem ahol többségében nem cigány csoportok vannak.” (Bendegúz, 25)

„Amikor először így gyerekként rájöttem, hogy létezik diszkrimináció, ez bennem félelmet ébresztett. Őszintén. És igazából nem is nagyon mertem ilyen nagyobb tömegbe menni, a közegemen kívül tömegbe nem nagyon mertem így belemenni. De most már megerősödtem azóta lelkileg. Tényleg, magamról azt gondolom, hogy erős vagyok lelkileg most már, úgyhogy igazából már nem veszem fel az ilyeneket.” (Csaba, 24)

A visszavonulás másik formája a fantáziába menekülés. Saját képzeletükben minden tökéletes, megvalósíthatják mindazt, amit a való életben nem tehetnek meg (Allport, 1999):

„[...] Én amúgy, ha lehetnék egyszer valami nagyon nagy ember, aki tudna ezen változtatni, én teljesen átalakítanám ezt az országot, hogy semmiféle rasszistaság ne legyen, meg ilyen megkülönböztetés.” (Anna, 19)

Pszichológiai szempontból a harciasság, visszaütés a legegyszerűbb reakció a hátrányos megkülönböztetésre, vagyis a személy elutasítja a rá osztott szerepet, és ahol tud, ott valamilyen formában visszaüt (Allport, 1999). Ez viszont csak táplálhatja a kisebbségről alkotott negatív benyomásokat. Ez az ördögi kör a sztereotípiafenyegetettség (Steel & Aronson, 1995). Az interjúk során az agresszivitás, visszaütés is megjelent, mint kisebbségi énelenállás:

„[...] Én kiskoromban, aki lecigányozott, én mindig megvertem őket. Tényleg. (...) Mert ha egy magyar mondja egy cigányra, az már rasszizmusnak jelent, de viszont, ha egy cigány egy cigányra, hogy te bolond cigány, vagy akármi, az más. Merthogy magunk között, ugyanabból a fajtából származunk, ugyanaz a nemzetiség vagyunk, tehát nem ugyanaz. És megvertem ezért a gyereket, legyen az fiú-lány. Megvertem.” (Borbála, 18)

„Meg itt a Sparban egyszer össze is vesztem az egyikkel, már ilyen »káromkodás«-okba ment át a dolog. Hát egy üveg whiskyt vettünk, de előtte megittunk egyet. De kijött belőlem az az indulat. Igen, mert követett minket, én meg már azt nem bírtam elviselni.” (Elemér, 24)

A negativizmus stratégiájának alkalmazása során az egyén tagadja a felé érkező sztereotíp stigmákat, és direkt konfrontálódást mutat. Azzal, hogy ezeket a stigmatizációkat negálja, tagadja az egyén, védi pozitív önbecsülését és identitásának a folytonosságát is (Breakwell, 1986,

1993). Többször is felmerült, hogy nem értik, hogy honnan ered a feléjük irányuló előítéleteség, hisz ők is csak ugyanolyan emberek, mint mások:

„*Meg nem vagyunk lopósak és bűdösek. És hogy mi is vagyunk ugyanolyan emberek, mint a magyarok.*” (Borbála, 18)

„*Amúgy engem nagyon zavar az, hogyha valaki cigányozik. Nem azért, mert hogy én vagyok az, hanem azért, mert megítélnék úgy, hogy nem tudnak rólam semmit. Én nem tartom magamat egy okos lánynak, de szerintem van olyan, hogy többet érek én így, cigányként, mint akárhány magyar. Meg hogy majd fogok is. (...) De szerintem amúgy nem vagyunk másak, mi is ugyanúgy a himnusra állunk fel. Anyanyelvünk is ez.*” (Anna, 19)

„*Szerintem egy magyar is lehet ugyanolyan trehány, ugyanolyan munkanélküli, ugyanolyan iszákos, ugyanolyan drogos, ugyanolyan ember, tulajdonságokkal rendelkező, mint egy roma származású. Ez nem a børszín alapján megítélendő, hanem az emberiség. Lehet, hogy valaki szar ember, és ellop tőled egy szöveget, de tudod, hogy annak most már nem adsz többet, és nem az egész fajtájának, az egész családjának.*” (Borbála, 18)

„*Viszont nekem is az a véleményem, hogy magyarok között is van, aki megcsinálja azt, amit a romákra mondanak. Szóval, hogy magyarok között is van, aki nem úgy viselkedik, és romák között is nyilván van olyan, aki lop, vagy nem tudom, bármi, szóval, hogy mindkét faj között van ilyen szerintem.*” (Kincső, 19)

„*Semmiben nem biztos, hogy más az az ember, mint én. Ő is ember, én is ember vagyok.*” (Tibor, 18)

„*[...] Rossz érzést kelt bennünk az, hogy »cigány«. Amúgy szerintem ez sem normális.*” (Anna, 19)

Összegzés

Mindebből jól látható, hogy romaként mennyi nehézséggel és diszkriminációval kell megküzdeni az élet számos területén, már egészen fiataloktól kezdve. Az ezekre adott reakciókban jól felismerhetők egyrészt az allporti énelenállások egyes formái (Allport, 1999), illetve Breakwell (1986; 1993) identitásfenyegetettséggel kapcsolatos megküzdési módjainak egyes típusai. Fontosnak tartjuk kiemelni – a többi probléma mellett – a párválasztás területén való hátrányos megkülönböztetést, amit a válaszadók említettek. Az ifjúkor az intimitás kialakításának, a párkeresésnek az időszaka, viszont ezeknek a fiataloknak korlátozott a szabad párválasztás, a szexualitás megélésének lehetősége. Ahogy elmondták, a többségi társadalom nagyobb része nem nyitott a romákkal való párkapcsolat kialakítására, felerősítve ezzel a saját csoport felé fordulást, másrészt új trendként említik az interjúalanyok, hogy az értelmiségi roma nők a többségi társadalomból igyekeznek párt választani, visszautasítva ezzel saját csoportjukat. Mindez súlyosan visszavetheti a roma fiatalok nemi identitással, szexualitással kapcsolatos önbecsülését.

4.2. A fiatalok és saját családjuk/közösségük közötti értékek különbözősége

A következőkben olyan idézeteket mutatunk be, amelyek a fiatalabb és idősebb generáció közti különbséget tükrözik a különböző tematikák mentén. Az interjúalanyok nevét, a helység és más személyneveket módosítottuk az anonimitás etikai szabályának megfelelően. Az egyes

egységeknél feltüntettük a „felnőtt” és „fiatal” jelzőket⁴ az átláthatóság és jobb megértés érdekében.

Az elemzés logikai íve a következő: a *Cigány hagyományok, Női és férfi szerepek*, illetve a *Homoszexualitáshoz, transzneműséghez való viszony* elnevezésű blokkokban olyan interjúrészleteket olvashatnak, melyekben ezen témakörökben az egyes jelenségek (pl. házimunka, virrasztás, lehetőségek) megváltozása vagy az ezekhez való viszonyok kerülnek a fókuszba.

A generációk közötti fő különbségek részben pedig olyan idézeteket próbáltunk gyűjteni, amikben tetten érhetők a generációk közötti érzelmek, feszültségek, szakadékok.

Cigány hagyományok

Egyes cigány hagyományok, mint például a nyelv ápolása, virrasztáson vagy hétköznapiakon a férfiak és nők elkülönülése vagy a nők szoknyában járása már nem feltétlenül pozitív értéként jelennek meg a fiatalok számára.

– Felnőtt

„[...] a mostani gyerekek nem tudnak a nyelvükön (cigányul) beszélni.” (Máté, 40)

– Fiatal

„[...] apu nagyon be akarta ezeket a cigány szokásokat, hogy a nő nem hordhat rövidet, nem hordhat szűk ruhát. A nővéreimnél sikerült is ezt betartsa, aztán amikor én nagyobb lettem, és el akartam kezdeni divatozni, hát nálam nem sikerült. [...] mondtam nekik, hogyha nem engedik meg, akkor majd úgyis fogok úgy öltözni, ahogy én akarok, mert akkor meg ellenük fogok szegülni, szóval akkor jobb, ha megengedi, és akkor nem lesz veszekedés mindig. És akkor most meg már teljesen, nagyon megváltoztattam erről a véleményüket, már anyám is felveszi az olyan ruhát, amit amúgy nem vett volna fel, apu se szól semmiér.” (Anna, 19)

„[...] én egyszer voltam virrasztáson, és ott engem annyira idegesített, hogy a férfiak teljesen külön, a nők teljesen külön, és én meg így, a kettő között teljesen így toporogtam, hogy most akkor én nem mehetek oda beszélgetni, mert nem?” (Alexa, 21)

„[...] a páromnak a nagybátyja [...] ott már megszoktam, hogy nekem teljesen külön kell lennem, ha ők bent vannak a nappaliba, akkor nekem kint van a konyhában a helyem, mert a különben a »párja neve«, a nagybátyja az kóstolgat, meg kötekszik, meg mittudomén.” (Alexa, 21)

Női és férfi szerepek

A tradicionális nemi szerepekben való gondolkodást a régi hagyományok erősítették. Ezek kikopása, elvesztése vagy előfeltétele, vagy következménye lehet a nemi szerepek kevésbé tradicionális értelmezésének, mint például a házimunka megosztása a párkapcsolatban, vagy a nők szórakozása.

4 Fiatalnak minősítettük a harminc év alattiakat, és felnőttnek a harminc év felettiakat – a továbbtanulás és a posztadoleszcencia jelenségét is szem előtt tartva. (A szerzők)

– Felnőtt

„[...] a szüleink izélták, hogy na, most pedig férjhez mész, mert ezt beszélük a faluba, azt beszélük a faluba, és nem viselték el.” (Ilona, 55)

„Dolgoztunk »egy városban«, ott a sétálóutcán [...] olyan furcsa volt, hogy 10 óra, 11 órakor fiatal lányok [...] beültek, és itták a sört, és mondtam, nézd meg, a nő sörözik, nézd meg, isznak. Minálunk, falun, hát esetleg max a férfiak felmentek este a kocsmába, vagy a felnőttek. Meglepő volt...” (Nándor, 42)

– Fiatal

„Hát a régebbiek úgy nevelkedtek fel, hogy ők háziasszonyok, és ennyi [...] ők nekik csak ez volt úgy akkor a dolguk.” (Anna, 19)

„Ez volt a munkahelyük. Hogy amire hazaér a férfi, addigra ki legyen takarítva, és élé legyen téve a vacsora.” (Borbála, 18)

„Nem mehettek tanulni, dolgozni. Meg volt szabva, hogy a lánynak otthon van a helye, a fiú meg elmegy dolgozni, tanulni, meg minden, fejleszti magát. Addig a nő meg maradjon otthon, az anya mellett, vagy valami.” (Bálint, 19)

„Vagy éppen kiválasztjuk a férjet a lánynak. Régebben, ma már szerintem ez sincs.” (Tibor, 18)

„Nálunk fel van osztva egyébként teljesen, tehát ha például a »férfinév« csinálja a teregetést, mert én azt utálok, gyűlölök. Ő megcsinálja, mert tudja, hogy utálok. Én mondjuk addig főzök. [...] sokan azt mondják, hogy ahol meg van osztva a házimunka, ott azért a párkapcsolat kiegyensúlyozottabbá válik.” (Alexa, 21)

„Én nem tudom, ti hogy vagytok vele, szerintem könnyebben kivesszük a részünket, legalábbis én, nyilván nem sok motiváció van, de tudom azt, hogy ez (házimunka) nem egy ember terhe, hanem kettőé.” (Dénes, 23)

Homoszexualitáshoz, transzneműséghez való viszony

A homoszexualitáshoz és transzneműséghez való viszonyulás egyrészt a nem tradicionális nemekben, nemi szerepekben való gondolkodás egyik velejárója lehet. Másrészt a nagyobb érzelmi intelligencia, a kisebbségi helyzetek hasonlóságának átlátása is erősíti az empátiát és toleranciát.⁵ Ahogy láthatjuk, a megkérdezett felnőttek jóval elutasítóbbak a homoszexualitással és a transzneműséggel szemben, mint a fiatalok.

– Felnőtt

„Legyen az, de ne vállalja fel nyilvánosan. Így vannak vele a romák. Ha tudják valakiről, az szégyenre van ítélve nagyon. [...] Kiközösítik.” (Amália, 41)

„Betegség. Beteg. Beteg.” (Árpád, 44)

– Fiatal

„Elment egy buliba (egy transznemű fiatal), vagy valami, és ott megverték, a családjának nekimentek, meg minden. Ott voltam én is, és megvédtem. Nem tudom mi-

5 Az előítélet által stigmatizált személyek részéről az előítéletre adott reakciók nagyon sokfélék lehetnek. Ilyen a magas fokú megértés, együttérzés, szolidaritás minden stigmatizált személy iránt, ami jellemezheti az egyént, aki maga is már átélt hasonlókat (Allport, 1999).

ért, de valamiért azt éreztem, hogy nem volt értelme, hogy bántották, nem volt értelme, hogy kinézték az miatt, hogy ő furcsán öltözik, hogy lánynak érzi magát, és tök értelmetlen dolog volt, hogy megtámadták őket.” (Bálint, 19)

„Respect, hogy képesek szembenézni a világgal, hogy felvállalják.” (Gáspár, 19)

„[...] a lényeg, hogy bármi is legyen belőlük (gyerekeiből), akkor is büszke leszek rájuk. Még akkor is, hogyha melegek lesznek. Mert úgy gondolom, hogy nem szegény, nem betegség, ahogy beállítják, hanem ez ugyanolyan identitás, és nem lehet mindenki ugyanolyan.” (Dénes, 23)

„Én romaként egyébként valahogy nem is tudnám elítélni a homoszexuálisokat, meg a transznműeket, mert valahogy úgy érezném, hogy a saját koporsómba verném a szöveget, hiszen akkor magamat is elítélhetném, hiszen én is egy kisebbséghez tartozom.” (Elemér, 24)

A generációk közötti fő különbségek

A generációk közötti fő különbségeket három további részre osztottunk. Az első a *lehetőségek különbözősége* – például a továbbtanulásban –, amiben az idősebb generáció hátrányt szenvedett. Ez számos további különbséget von maga után. Egyrészt *tudásban, viselkedésben*, kommunikációban jelenhetnek meg nagyobb eltérések, ezek pedig meghatározzák a gondolkodást és az *értékeket*, amik az emberek egymáshoz való viszonyulásának alapjai.

• Felelősségtudat és bizonyítási vágy versus lehetőségek hiánya

– **Felnőtt**

„[...] menjen, tanuljon, jobb élete legyen, mint nekünk, ne azt nézze, hogy én...” (Katalin, 49)

„[...] tanulni kellett volna, nagyon el akart menni az ember dolgozni, mert nincstelen szegény volt, pénzt akart keresni. Nem ment az anyjához, hogy anyja adjál 500 forintot, mert tudta ő is, hogy az anyjának nincs, nincs pénze. Elmegyünk, azt' kérésünk.” (Nándor, 42)

– **Fiatal**

„Hát, amikor anyuék nem tanultak tovább, és amikor befejezték az iskolát, anyu elvégzett egy szakmát, de utána ő is egyből beállt dolgozni. És nem is gondolkodott ezen, hogy mondjuk, továbbmenjen, vagy éppen olyan iskolában menjen el, mert az volt az első, hogy munka, mert dolgozni kellett.” (Tibor, 18)

„[...] tanultunk az előzőek hibájából.” (Gáspár, 19)

„[...] hogy ne úgy járjak, mint ők (szülők), hogy robotolnak napi 8 meg 10 órában, hanem jussak valamire, és hogy ezt csak magamért csinálom.” (Kincső, 19)

„Mi vagyunk azok, akik ezt elkezdték, mi belekezdünk ebbe, hogy jelentkeztünk ebbe az iskolába. [...] És lehet, hogy én már megleptem azt a lépést, hogy mertem egyet lépni. Lehet, hogy az én gyerekeimnek ugyanez a példa lesz, amit már elmondtunk. Lehet, hogy én már példa leszek.” (Tibor, 18)

„Meg szerintem egyre több roma tanuló is végez felsőbb iskolát, egyre többen dolgoznak, van valamilyen végzettsége, és ezzel szerintem egyre jobban úgymond törünk fel a társadalomban.” (Kincső, 19)

„Igen, meg sokat bizonyítunk most már azért, hogy nem mindenki semmirevaló, meg hogy tudunk azért mi is.” (Anna, 19)

• Tudás/viselkedés különbség

– **Fiatal**

„[...] egy cigányt nem érdekl az, hogy a polgármesteri hivatalba áll, ő akkor is kiabál, hogy hol a segélye. Már mint a régebbiek. De most már így, így be szeretnék oltadni mi is, és így normális emberként, hogy elfogadjanak minket.” (Borbála, 18)

„Hogy viselkedek otthon? Nyilván egy olyan zárt kis faluban élek, hát lehetséges, hogy pár biztosítékot kiütne, ha úgy viselkednék, mint »város«-ban. Mondjuk úgy, hogy moderálok magam [...] De nem probléma, mert végül is így átváltok, csak nem annyira kényelmes, ha hosszú időt kell otthon lennem.” (Csaba, 24)

„[...] az én családom egy nagyon erősen összezáró közösség, mert bizonyos értékből, normákból nem engednek. És ami úgy van, ahogy hallják, ami úgy van, az úgy van. Nem fognak erről vitatkozni, hogy az nem úgy van. [...] És én, megmondom őszintén, a családomban talán én vagyok az egyetlen, aki képes vagyok kritikusan gondolkodni, míg anyámék elfogadják azt, amit mások mondanak nekik, vagy amit a tévében hal-lanak.” (Dénes, 23)

• Értékütközések

– **Fiatal**

„[...] anyám-apám iskolázatlan, három általánosuk van, és apám részéről többször kapom meg ezt a kérdést, hogy mikor lesz unoka? Mert nála az elvárás, hogy valaki huszonvalahány évesen már gyereket vállaljon, legyen családja, megélhetése.” (Dénes, 23)

„Én ahonnan jövök, ott a szegény ember rétegről beszélek, ott még elvárás meg minden, [a nő] maradjon otthon, takarítson, főzzön, mosson.” (Csaba, 24)

„Én arra gondolok mindig, amikor elestem, mindig apám azt mondta, na, ne sírjál, katonadolog, nem kéne az érzelmeimet így kimutatni. Én sírok. Nem tartom szégyennek. Sőt ez inkább valami ilyen, hogy tényleg az embernek vannak érzései, és tördök az érzéseivel is.” (Antal, 23)

„Nálunk volt olyan is, hogy apák munkatársai péntekenként ittak valamit, én energiáltam ittam sör helyett, és akkor mondták, hogy mi van, buzi vagy, igyál már sört, te is felnött vagy, ne légy már kis nyikhaj, igyál már.” (Antal, 23)

„[...] én mindenkit ugyanannak kezelek, és amikor a közeg, tehát ő kategorizál és én nem, akkor nyilván mindkét oldalon fel fog tűnni, hogy én miért nem kategorizálok.” (Dénes, 23)

„Egyszer virrasztáson majdnem problémába is keveredtem, mert beszélgettem mindenkiel, és hát olyan csúnya szemmel néztek rám, hogy most miért kell a nőkkel beszélgetni. Konfliktushelyzet alakult ki.” (Csaba, 24)

„Nekem itt, a kollégiumban van egy szobatársam, aki homoszexuális, és bevallotta. És egyszer mikor hazamentem, véletlenül elszóltam magamat. És anyámékban megindult a motor, és elkezdtek mondani, hogy ne hogy beszéljessél vele, ne hogy meg-erőszakoljon. Próbáltam nekik magyarázni, hogy hogy lennének erre képesek, miért csinálnának ilyet. Attól, hogy homoszexuális, attól semmivel sem különb, semmi rossz-szat nem tenne.” (Antal, 23)

„[...] mi már szerintem másképp látjuk a dolgokat. Legalábbis az én családomban. Nekem tradicionális családom van, de én már nem tudok úgy gondolkodni.” (Elemér, 24)

Összegzés

Nem lehet elválasztani az autentikus roma hagyományokat és szokásokat – ahogy más kultúrák hagyományait és szokásait sem – a férfi/női nemi szerepekről való gondolkodástól, amik vitathatatlanul szorosan kapcsolódnak a homoszexuálisokhoz és transzneműekhez fűződő attitűdökhöz is.

Az interjúrészek alapján azt láthatjuk, hogy a roma fiatalok egészen másként viszonyulnak már a régi cigány hagyományokhoz: a roma nyelvtudás a válaszadók szerint kiveszőben van, ahogy a roma nők öltözködési és megjelenési szokásai is; a virrasztáson való nemi elkülönülés, a nők kirekesztése a férfiak beszélgetéséből, tevékenységeiből már egyértelműen nem azonos a megkérdezett fiatalok értékeivel. A roma nők emancipációja – pl. a házimunka megosztása, beáramlás a munkaerőpiacra, továbbtanulás – kezdetét vette. Ehhez társul a „mácsó” férfiszerpeppel való ellenézés: a fiúk nem sírnak, alkoholt isznak, mind negatívumként jelenik meg. Ebből következik, hogy a fiatalabbak attitűdje a homoszexuális és transznemű emberekhez sokkal nyitottabb és empatikusabb.

E nagy különbség a generációk között leginkább a továbbtanulás és kitörési lehetőségek különbözőségéből adódik: a szülők nemzedéke a tanulás helyett kénytelen volt a mély szegénység miatt a munkát és pénzkeresést választani. Az interjúkból kiderült, hogy ez a hiányosság frusztrálja a felnőtteket. A fiatalok lehetőségeiből adódóan elképesztő felelősséget éreznek, szerintük ők azok, akiknek példát kell mutatni az utánuk következőknek, mind tanulásban, gondolkodásban, mind viselkedésben, hogy a romák eredményesen és sikeresen tudjanak integrálódni a többségi társadalomba. Másrészt megjelenik egyfajta lenézése a „régiek”-nek, a viselkedésük, szűklátókörűségük, tudatlanságuk és megvezethetőségük miatt.

4.3. Összefoglalás

Tanulmányunkkal azt kívántuk bemutatni, hogy a fókuszcsoportos kutatásunkban szereplő roma fiatalok milyen különböző nehézségekkel szembesülnek nap mint nap, ami negatívan hathat önértékelésükre, egyéni és társas identitásfejlődésükre.

A legépeltebb interjúk szövegeit

a) az *előítéllettel kapcsolatos tapasztalatok*,

b) *saját család/közösségtől való eltérő értékek és ebből adódó viszonyok* mentén elemeztük.

A fiatalok rengeteg olyan tapasztalatról számoltak be, melyben származásuk miatt hátrányos megkülönböztetés vagy nagyon negatív viszonyulás érte őket a többségi társadalom tagjai részéről (iskolában, boltban, munkahelyen, albérletkeresés kapcsán, párválasztás/ismerkedés területén). A kisebbségi identitással való szembesülés, az ebből adódó frusztrációkkal, szorongásokkal való megküzdés kortól és nemtől függetlenül is nagy kihívást jelent, ám a serdülőkor és az ifjúkor mindenképpen kitüntetett szempontból, hiszen ekkor az egyén aktívan keresi a másoktól érkező, róla alkotott véleményeket, képeket, és felhasználja saját identitása értelmezéséhez (Erikson, 1968). Ha ez a kép a többségi társadalom részéről negatív, előítéletekkel terhelt, az azonosulási nehézségekkel és negatív önbecsüléssel járhat.

Az interjúkat vizsgálva azt láttuk, nagy különbség van egyes régi hagyományok és értékek értelmezésében és az ezekhez való viszonyulásban a fiatalabb és idősebb generáció között (pl. nemi szerepek és nemek közötti munkamegosztás, régi roma hagyományok – női öltözködés, nemek szerinti elkülönülés, érintkezés –, roma nyelvismeret). E különbségek a generációk kö-

zött leginkább a továbbtanulás és kitörési lehetőségek eltéréséből adódik: a szülők nemzedéke a tanulás helyett kénytelen volt a munkát és pénzkeresést választani, sokan még szegregált vagy alacsonyabb infrastruktúrájú, elmaradott, elnéptelenedett településen élnek, míg a fiatalok közül többen választják már a várost, és egyre többen tanulnak tovább – lányok és fiúk egyaránt. Mind a továbbtanulás, mind a városi lét más életstílust, élettapasztalatot, tudást von maga után, ami a különböző értékek megváltozásához vezethet. Ezért azt feltételezzük – bár identitáskereséssel kapcsolatos kérdéseket nem tettünk fel, ilyen témához alkalmasabb módszer az interjú –, a roma fiatalok esetében a moratórium fázisa elhúzódhat, vagy többször visszatérhet, hiszen, ha valaki valamilyen formában kikerül egy autentikusabb, tradicionálisabb közegből, akkor a korábban tanult ideológiák, szerepek, értékek valamilyen formában megkérdőjeleződnek, ezáltal újra kell konstruálni az egyénnek saját etnikai identitása tartalmait, hogy elköteleződhessen.

A fiatalabb és idősebb roma generáció értékeiben mutatkozó különbségek – ahogy láthattuk –, gyakran konfliktust generálnak, amelyek lehetnek külsők – vita, verekedés –, és lehetnek belsők is – szerepek és viselkedések váltogatása, olyan norma követése, amivel már nem képesek a fiatalok azonosulni. A nagyobb mértékű értékkülönbségek így sokszor maguk után vonhatják a család/közösség tagjainak elhidegülését.

Ebből adódóan érezhetik úgy a roma fiatalok, hogy két szék között a földre estek: roma identitásuk miatt nem tartoznak igazán a többségi társadalom tagjai közé, megváltozott értékeik és ideológiáik mentén pedig saját közösségükkel/családjukkal kerülhetnek konfliktusba.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Allport, G. W. (1954). *Az előítélet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bakony, A. (2009). Családok „más” gyerekekkel a közoktatásban. In Kállai, E., & Kovács, L. (szerk.), *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában* (86–94. o.). Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (2002). Acculturation and intercultural relations. In *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications* (345–382. o.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Breakwell, G. M. (1986). *Coping With Threatened Identities*. London & New York: Psychology Press.
- Breakwell, G. M. (1993). Social Representation and Social Identity. *Papers on Social Representations – Textes sur les Représentations Sociales* (1021-5573), 2(3), 1–217.
- Brewer, M. B., & Pickett, C. L. (2006). A társas én és csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és kollektív identitásban. In Forgács J. (szerk.), *A társas én – Az önmegismerés pszichológiája* (297–316. o.). Budapest: Kairosz Kiadó.
- Catanese, K. R., & Tice, D. M. (2006). Az elutasítás hatása az antiszociális viselkedésre: a kirekesztés agresszív viselkedéshez vezet. In Williams, K. D., Forgas, J. P., & Von Hippel, W., *A társas kirekesztés pszichológiája* (304–312. o.). Budapest: Kairosz Kiadó.

- Csepeli, Gy., Fábián, Z., & Sik, E. (1998). Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In Kolosi, T., Tóth, I. Gy., & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1998* (458–489). Budapest: TÁRKI.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Erikson, E. H. (1991). *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Erős, F. (1998). Előítélet és etnicitás: a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In Erős, F. (szerk.), *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Erős, F. (2001). *Az identitás labirintusai*. Pécs: Janus–Osiris.
- Fábián, Z., & Sik, E. (1996). Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka, R., Kolosi, T., & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1996* (381–413. o.). Budapest: TÁRKI–Századvég.
- François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights (FXB Center) (2014). *Accelerating Patterns of Anti-Roma Violence in Hungary*. Boston: Harvard University.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69(4), 910–931.
- Hegedűs, T. A. (1996). A kisebbségi nő család és társadalom között. *Educatio*, (3), 441–453.
- Keresztes-Takács, O. (2017). Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében. *Esély*, (3), 56–72.
- KSH (2018). *Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014–2018*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz17.pdf>. Letöltés dátuma: 2019. 03. 05.
- Lehota, J. (2001). *Marketingkutatás az agrárgazdaságban*. Budapest: Mezőgazda Kiadó. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/marketingkutas/ch02s07.html> 2.7. fejezet. Letöltés dátuma: 2019. szeptember 7.
- Marcia, J. E. (1994). Az én-identitás állapotainak fejlődése és érvényessége. In Ritoók, P., & Gillemontné Tóth, M. (szerk.), *Pályalelektan Szövegyűjtemény* (116–133. o.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mead, G. H. (1973). *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Morgan, D. L., & Krueger, R. A. (1993). When to use focus groups and why. In Morgan, D. L. (szerk.), *Sage focus editions, Vol. 156. Successful focus groups: Advancing the state of the art* (3–19. o.). Thousand Oaks: Sage Publications Inc. <http://dx.doi.org/10.4135/9781483349008.n1>
- Neményi, M. (2010). A kisebbségi identitás kialakulása. Roma származású gyerekek identitásstratégiái. In Feischmidt, M. (szerk.), *Etnicitás* (48–56. o.). S. l.: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- N. Kollár, K., & Szabó, É. (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris Kiadó. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_pszichologia_pedagogusoknak/ch03s03.html. Letöltés dátuma: 2019. 11. 15.
- Pataki, F. (1986). *Identitás, személyiség, társadalom*. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- Pataki, F. (2004). *Érzelem és identitás*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Pálos, D. (2010). „Cigány” identitások nehézségei. Egy önbeszámolókon alapuló vizsgálat tanulságai. *Esély*, (2), 41–63.

- Phinney, J. S. (1996). When We Talk About American Ethnic Groups, What Do We Mean? *American Psychologist*, 51(9), 918–927.
- Picket, C. L., & Gardner, W. L. (2006). A társas monitorozó rendszer. In Williams, K. D., Forgas, J. P., & Von Hippel, W.: *A társas kirekesztés pszichológiája* (220–234. o.). Budapest: Kairosz Kiadó.
- Sárkány, M. (1989). Az identitás kutatása az angol és az amerikai szociál- és kulturális antropológiában. In Váriné Szilágyi, I. (szerk.), *Az identitás kettős tükörben* (39–63. o.). Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.
- Serdült, S. (2015). Lenni és lehetni: Az identitás és az inkluzív kiválóság kapcsolata. In Arató, F., & Varga, A. (szerk.), *Befogadó Egyetem: Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével* (61–73. o.). Pécs: PTE-BTK Neveléstudományi Intézet 2015.
- Steel, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype Threat and The Intellectual Test Performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 797–811.
- Szabóné Kármán, J. (2012). *A magyarországi romalcigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Széll, K., & Nagy, Á. (2016). Oktatási helyzetkép: iskolai életutak, tervek és lehetőségek. In Nagy, Á. (szerk.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (54–97. o.). S. l.: Excenter Kutatóközpont.
- Tajfel, H. (1992). *The Social Psychology of Minorities*. London: The Minority Rights Group.
- Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont (2013). *Cigányellenesség ma: a cigányokról alkotott kép a mai Magyarországon*. Digitális Konfliktus Adatbázis. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesség-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216. Letöltés dátuma: 2019. 03. 05.
- Török, I. A. (2010). Az identitásépülés folyamatai. *Iskolakultúra*, (11), 30–39.